

*Муратова О. В.,**кандидат історичних наук,**доцент кафедри української філології**Горлівського інституту іноземних мов**Донбаського державного педагогічного університету*

БІОГРАФІЯ ЯК ФОРМА ПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ МИТЦЯ: СУТНІСТЬ, АСПЕКТИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається історія вивчення біографічного жанру в літературі, аналізуються й систематизуються наявні в сучасному літературознавстві підходи до тлумачення поняття «біографія». З'ясовуються відмінності між науковою, художньою та альтернативною біографіями як формами пізнання особистості митця, уточнюється відповідна термінологія. Наголошується на відсутності загальноприйнятого розуміння й визначення терміну «біографія». Акцентується увага на його міждисциплінарності й наявності наукових напрацювань з окресленої проблеми в різних галузях – літературознавстві, мовознавстві, історії, соціології, філософії, психології. Наявні на сьогодні праці дослідників, загалом, можна поділити на дві групи: перші займаються вивченням історії розвитку біографії, інші – проблемами жанру в цілому. Характеризуються основні особливості біографічних досліджень, їх значення, переваги й обмеження використання жанру біографії при вивченні творчості митця, зокрема письменника. Зазначається, що розвиток біографічного жанру сутнісно пов'язаний з історією літератури та її теорією. Єдність митця і людини, особистості й історії, що об'єктивно існує в дійсності, визначає основний методологічний зміст біографії, її структуру. Заперечення цієї єдності або акцентування уваги на якомусь одному з цих елементів призводить до одностороннього погляду на особистість митця. Зауважується, що в минулому «гібридність» жанру біографії (поєднання двох протилежностей – чіткої документальності і художності) сприймалася дослідниками як недолік і викликала сумніви, сьогодні ж ця якість трактується як перевага. В історії біографії наукові життєписи ще не посіли належного їм місця, натомість, у сучасній літературознавчій науці переважає думка на користь художньої біографії, що є більш привабливою як для широкого кола читачів, так і для науковців, які займаються дослідженням жанру. Це засвідчує наявність лакунів в теорії біографії, відсутність чіткої методики аналізу, комплексного підходу до вирішення проблеми, а отже, – необхідність подальших ґрунтовних досліджень.

Ключові слова: біографіка, біографія, наукова біографія, художня біографія, альтернативна біографія, альтернативна концепція, родово-жанрова приналежність, біографічний метод, біографічний час.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку літературознавства біографія теоретично осмислюється як окремий різновид літературної творчості, що має свої специфічні форми та засоби зображення.

Незважаючи на те, що останнім часом значна увага у філологічних студіях приділяється біографічним дослідженням,

наявна велика кількість дискусійних питань, пов'язаних із феноменом біографії. У першу чергу це стосується визначення місця художніх життєписів у родово-жанровій класифікації літератури і на цій основі уточнення самого поняття «біографія». Малодослідженими в українському літературознавстві залишаються питання розрізнення форм художніх життєписів, особливостей побудови сюжетно-композиційної єдності таких творів, реалізації авторської присутності, співвідношення між власне біографічним часом та часом оповідача в різних типах художньої та альтернативної біографії. Це, у свою чергу, дозволяє нам говорити про актуальність і необхідність подальшого ґрунтового дослідження окресленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як нами вже було зазначено, незважаючи на очевидні вагомні напрацювання й досягнення сучасного літературознавства, деякі принципові питання теорії біографії і до сьогодні продовжують викликати дискусії.

Різним аспектам дослідження біографії присвячено праці таких зарубіжних науковців, як К. Брук-Роуз, М. Дюрас, М. Кундера, Н. Саротт, Ю. Тиньянов та ін., що містять вагомні теоретичні положення й спроби обґрунтування родово-жанрової приналежності життєписів. Наукові розвідки Г. Аляєва, О. Забужко, Г. Заїченка, В. Малахова, М. Поповича, В. Табачковського висвітлюють питання «інтелектуальної біографії», окреслюють можливості і межі біографічної реконструкції в гуманітаристиці. Дослідження Г. Грабовича, В. Менжуліна ґрунтуються на аналізі соціокультурних механізмів біографічної міфологізації. Філософське підґрунтя жанру інтелектуальної біографії подано в роботах В. Біблера, А. Гусейнова, Л. Киященко, М. Мамардашвілі, В. Руднева, В. Степіна, В. Толстих та ін.

На нашу думку, специфікою представленості біографії в сучасній науці є її міждисциплінарність, що підтверджують наявні наукові напрацювання з окресленої проблематики в галузі літературознавства, історії, соціології, психології тощо.

Зупинимось на найбільш важливих для цієї наукової розвідки особливостях дослідження біографії, здійснених у межах літературознавства. Вагомий внесок у розвиток літературознавства зробила «біографіка», яка окреслила нові межі дослідження літературної біографічної творчості. Термін «біографіка» увійшов у широкий ужиток істориків літератури як синонім поняття «мистецтво написання біографії» ще в середині XIX століття, втім, тривалий час цим терміном не послуговувалися з огляду на поширення іншого – «біографічний метод», що був запропонований Ш. О. Сент-Бевом. Повернення терміну «біографіка» до обігу відбулося в середині XX ст. Він

виконував функції наукового підходу до прийомів написання біографії в літературній творчості. Цей термін подекуди використовується й сьогодні у значенні методичного інструментарію літературної біографічної творчості.

У багатьох працях сучасних дослідників ґрунтовному аналізу піддаються найважливіші питання сутності біографії. Серед найбільш вагомих варто назвати праці таких авторів, як: І. Голубович «Біографія як соціокультурний феномен: методологія аналізу в гуманітарному знанні», І. Данильченко «Трансформація життєвої правди в художню в творах української художньої біографії», О. Дацюк «Особливості жанрової еволюції сучасної художньої біографії», О. Кіт «Художні особливості літературної біографії», В. Марінеско «Жанр літературної біографії у фокусі дослідницької уваги: здобутки та перспективи художніх пошуків», Л. Мороз «Об'єктивне і суб'єктивне у жанрі літературної біографії», О. Скарна «Особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі (на матеріалі української літератури кінця ХХ століття)», А. Цяпа «Автобіографія як проєкція творця та національної літературно-культурної традиції» В. Чишко «Біографістика як галузь історичної науки: історіографія і методологія» тощо.

На сьогодні зроблено спроби аналізу процесу моделювання альтернативної історії в сучасній українській прозі, зокрема вирішенню цієї проблеми присвячені праці сучасних дослідниць Н. Макшеєвої «Розвиток альтернативної історії в сучасному літературному процесі України». О. Поліщук «Альтернативна історія в новітньому літературному процесі», З. Шевчук «Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі 2006 року».

Метою статті є спроба систематизувати й узагальнити наявні в сучасному літературознавстві підходи до потрактування біографії як однієї з форм пізнання особистості митця, з'ясувати різницю між художньою, науковою та альтернативною біографіями.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні питання біографії у середовищі письменників та літературознавців виникли майже одночасно з повним виокремленням біографії як літературного жанру в ХІХ ст. (починаючи з праці «Досвід вивчення та побудови біографії» Дж. Стенфілда), коли біографія розглядалася як ієрархія вчинків людини й обставин її життєвого шляху за ступенем їх важливості. На думку В.С. Чишка, українські дослідники здебільшого тяжіють до розгляду проблеми індивідуалізму та методик висвітлення й визначення змісту духовного життя, Захід пішов далі по шляху індивідуалізації біографії, а Схід – за практичною відмовою пріоритетності ролі особистості в історії та нівелюванням ролі видатних осіб [9, с. 7].

Сучасні біографічні твори є надзвичайно різноманітними з огляду на поділ авторів біографії на два табори: перший із яких характеризується певною творчою та методологічною невпорядкованістю, частотним використанням вимислу; другий – спробами обмежити суб'єктивізм науковим аналізом документальних джерел.

Розрізняють біографіку художню та науково-популярну, що передбачає творчий підхід, і формалізований, обмежений чіткими правилами історико-біографічний напрям, що реалізується в теорії наукової біографії та в науково-практичній діяльності в галузі створення документальних біографічних досліджень і довідкових видань – біографічних словників, покажчиків тощо.

З урахуванням цього виникає ідея розподілу теорії біографії на наукову та художню зі своїми методами пізнання, метою, формами, видами. Якщо літературні аспекти тривалий час обговорювалися, то обговорення наукових лише розпочато, хоча вже й заявлено розмежування методик пізнання окремих типів діячів за соціальною типологією та родом діяльності: державні й політичні діячі; художня інтелігенція; представники науки та різних соціальних верств.

Біографія в її широкому тлумаченні як історико-культурне явище є сукупним поняттям, що об'єднує різні види, роди й типи біографічного дослідження, які склалися історично. Вона є об'єктом літературної і наукової діяльності та складним історичним явищем, що чутливо реагує на суспільні колізії, зміни історичних парадигм та ідеологічні коливання. Тому «біографія передусім є частиною історії, яка пов'язана з життям та діяльністю людини, висвітленням її життєвого шляху, причинно-наслідкових зв'язків і встановленням внутрішнього й зовнішнього змісту її життя, а тим самим її ролі в історико-культурному процесі» [9, с. 3–4].

Як нами вже було зазначено вище, бібліографія як літературний, науково-популярний та науковий твір – це об'єкт різних наук: літературознавства, історії, соціології, психології, педагогіки, серед яких центральною ідеєю теоретичних розробок є проблема висвітлення індивідуального. Дві великі течії визначають зміст її вивчення як історико-культурного явища: індивідуалістська, що більше притаманна літературознавству й у центрі уваги має особистість як індивідуальність, та історико-соціологічна, що характерна для історичних досліджень і визначає відносини особистості в історичному контексті.

На сьогодні літературознавство та історія не мають однозначного й загальноприйнятого розуміння концепції біографії, формулювання її поняття, а тому вважаємо за доцільне розглянути проблему літературознавчого статусу біографії та її сутності.

Поняттєвий компонент біографії відображається у термінах, зафіксованих в останніх редакціях словників та енциклопедій. Так, наприклад, колектив авторів Кембриджського словника під біографією розуміють «історію життя людини, написану кимось» [4], укладачі Оксфордського словника – «справжня історія життя людини» [8, с. 46]. Обидва визначення є дуже далекими від первинного розуміння терміну, визначення якого подає на сторінках свого дослідження історик В. Чишко: «Біографія – історія життя індивідуальних людей, жанр літератури» [9, с. 4]. За Великим енциклопедичним словником, «біографія – це 1) опис життя людини; жанр історичної, художньої та наукової прози; сучасна біографія виявляє історичну, національну та соціальну зумовленість, психологічний тип особистості, її причинно-наслідкові зв'язки з соціокультурним світом; 2) життя людини як сукупність вчинків, подій, умонастроїв» [1]. На нашу думку, більш об'єктивним і коректним є визначення терміну, подане на сторінках Української літературної енциклопедії: «біографія – біографічний твір – «життєпис, відтворення на основі фактів і документів життя й діяльності, історії духовного розвитку особи у зв'язку із суспільними умовами її епохи» [7, с. 78].

Про наукову біографію, передумови її становлення як галузі історичних досліджень, філософські аспекти почали говорити лише у 80-х роках ХХ ст., розуміючи під терміном «особливий жанр самоаналізу науки, який через життєпис

«видатного» науковця чи культурного діяча описує й унормовує науковий процес, а також формує певні тяглості в межах науки як суспільного феномену... Те, що життєпис названо «науковим», означає, що опис життя й подій відбувається на основі добору матеріалів, які визнано науково достовірними, що вартісні судження відповідають добраним аргументам, а висновки з цих суджень мають високий ступінь наукової вірогідності. При цьому наукова біографія є популярнішою, тобто пишеться з урахуванням смаків ширшої, ніж науковці, публіки, але без белетристики» [6, с. 31].

Об'єктом наукового дослідження у цьому випадку стає життя людини, тому біографу доводиться з самого початку визначитися, чи здатен він зазирнути в найпотаємніші куточки життя особистості, порушити табу щодо інтимних речей і приписів моралі і, як результат, створити максимально повну картину життя свого героя, чи все ж таки він не готовий до цього, а отже, твердження, подані ним, будуть правдиві лише частково.

Погодьмося, що більш традиційним є другий тип, коли біограф подає особистість як «видатного діяча», «загальновідомого» письменника/історика/митця/науковця тощо, вирізаючи з життєпису все людське і, по суті, перетворюючи текст або на викривальну промову, або, навпаки, – на безкомпромісну підтримку й оспівування. Перший тип передбачає цілковите проникнення в життя героя, а отже, на нашу думку, є більш об'єктивним.

Узагальнюючи зазначене вище, зауважимо, що об'єктом наукової біографії є особистість не як сукупність характеру, темпераменту та інших психологічних якостей, а як «творча індивідуальність», на чому наголошував у своєму дослідженні «Трансформація життєвої правди в художню в творах української художньої біографії» І. Данильченко [2, с. 8].

Художня біографія знаходиться на стику науки та мистецтва – у ній наявні елементи як наукового, так і художнього пошуків. На сьогодні серед дослідників виникають дискусії щодо використання таких понять як «художньо-документальна біографія» та «художня біографія» на позначення різновиду біографії. Так, наприклад, О. Дацюк вважає неприйнятним використання поняття «художньо-документальна біографія», оскільки, на думку дослідника, художні життєписи не потребують означення «документальний», тому що саме поняття «біографія (життєпис)» вказує на реальні, задокументовані факти людського життя [3, с. 9]. У протилежному разі – це звичайна белетристика, витворена авторською уявою, історико-біографічний твір без конкретної, відомої з історичних джерел постаті – нонсенс [5, с. 9]. Ми погоджуємося з цією думкою, оскільки термін «художня документальна біографія» містить у своїй семантиці приховану тавтологію, з урахуванням чого оптимальним видається вживання більш короткого терміну «художня біографія».

Об'єктом художньо-біографічної прози є зображувана у творі особистість. Предметом біографії є історія розвитку видатної особистості. І якщо науковця не цікавлять дрібні моменти побуту чи тонкі відтінки психології об'єкта, то письменнику така інформація може стати у нагоді.

Але є й спільні моменти між художньою та науковою біографіями. Перш за все – це матеріали і джерела. Матеріалом біографії є факти життя видатної особистості, її діяльність та особливості сучасної герою епохи. Біографічними джере-

лами є політична, культурна, історична, мистецька спадщина особистості, епістолярія, документи, свідчення та спогади сучасників, публікації в сучасній діячів пресі тощо [2, с. 8].

Основою художньо-біографічної літератури є документ. Щоб трансформувати життєву правду в художню, створити образ реальної особи, авторові слід детально вивчити всі документи й матеріали, що проливають світло як на саму особу, так і на людей, які її оточували, та епоху, в якій вона жила. Процес добору та вивчення матеріалу вимагає від митця багато зусиль та зосередженості, адже не всі матеріали можуть відтворювати реальну суть явищ. Так, наприклад, вчинки і погляди героя автобіографічного твору не завжди тотожні вчинкам і поглядом власне автора.

Нанизуючись один на один, факти складають, так би мовити, кістяк художньої біографії. Але, щоб твір став художньо цінним і не перетворився на документальний переказ, авторові необхідно художньо осмислити історико-біографічні події, надати їм майстерної художньої огранки. Значне місце у цьому посідає художній домисел, завдяки якому заповнюються прогалини фактографічного матеріалу.

Залежно від місця й ролі художнього домислу у творі розрізняють два типи художніх біографій: сюжетно-подієвий (або традиційний) та асоціативно-психологічний [2, с. 10]. До першого відносять твори з обмеженою роллю авторського домислу, де увага акцентується на художньому аналізі документально-засвідчених біографічних фактів, до другого – твори з доміантою художнього дослідження психології, внутрішнього світу героя. До того ж біографічним творам не притаманна розгалуженість сюжету, як правило, простежується одна сюжетна лінія. Кульмінація художньо-біографічного твору в основному визначається найнапруженішими подіями життя реальної особистості.

Ще одним різновидом біографії, особливості якого ми поставили собі за мету розкрити у межах цього дослідження, є альтернативна біографія. Ми погоджуємося з думкою сучасної дослідниці З. Шевчук, що «альтернативна біографія – одна з форм моделювання історії в художній літературі як вид гри з історією і часом» [10, с. 7]. Умовами створення такого роду біографії є такі: реальність вихідних припущень віртуальних сценаріїв, логічність віртуальних сценаріїв та наявність адекватних причинно-наслідкових зв'язків, зіставлення віртуальних сценаріїв між собою та історичною дійсністю; оптимальність віртуальних сценаріїв, що надає можливість винести певні уроки на майбутнє.

Альтернативна біографія спирається на нелінійний час, неов'язковість того теперішнього, яке маємо, та розробку інших траєкторій розгортання подій, відповідальність за які лежить на зробленому в певну мить часу виборі. Найбільш вагомим є новітнє бачення часу й історії в альтернативній біографії, де час є водночас і реальним (включає ознаки реального часу: вимірюваність, спрямованість тощо), і уявним (або контрфактичним, залежним від волі автора). У більшості випадків час моделюється у категоріях простору, чим підкреслюється можливість перебувати в ньому і поза його межами. На думку З. Шевчук, саме цей часовий рух, акцентуація часової тяглості, співвіднесеності подій різних часів, а також розгляд тих причинно-наслідкових зв'язків, які ці події поєднують в єдине ціле, є характерною для альтернативної біографії [10, с. 8].

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що біографія є поняттям мультисциплі-

нарним, оскільки біографічна проблематика активно розробляється в літературознавстві, історії, соціології, психології, педагогіці тощо.

Сьогодні не існує однозначного й загальноприйнятого розуміння концепції біографії, формулювання її поняття, а тому виникають певні розбіжності в тлумаченні терміну «біографія». Для нас найбільш прийнятним є визначення біографії як відтворення життя і діяльності, духовного розвитку особи на основі документальних фактів та з урахуванням суспільних умов епохи, в яку вона жила.

У сучасному літературознавстві виділяють наукову, художню та альтернативну біографічні теорії, що мають свої методи пізнання, мету, форми, види тощо. Якщо в художній біографії вдало поєднуються елементи як наукового, так і художнього пошуків, то в науковій біографії опис життя і подій відбувається суто на основі науководостовірних матеріалів. Останнім часом літературознавці виділяють ще альтернативну біографію, яка, на відміну від двох попередніх, є однією з форм моделювання історії в художній літературі як вид гри з історією і часом.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в застосуванні теоретичного підґрунтя на практиці, зокрема під час аналізу художніх текстів сучасної української літератури (альтернативних біографій, квазібіографій, альтернативних історій, криптоісторій та ін.).

Література:

1. Великий енциклопедичний словник. *Біографія*. URL : <https://nashislova.ru/bes/page/biografiya.7030/> (дата звернення 20.01.2021).
2. Данильченко І.С. Трансформація життєвої правди в художню в творах української художньої біографії : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.01.06. Дніпропетровськ, 1997. 23 с.
3. Дацюк О.О. Особливості жанрової еволюції сучасної художньої біографії : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.01.06. Дніпропетровськ, 1998. 17 с.
4. Кембриджський словник. *Біографія*. URL : <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/biography> (дата звернення 20.01.2021).
5. Мельничук Б. Випробування істиною : Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ : ВЦ «Академія», 1996. С. 9–41.
6. Мінаков М. Жанр наукової біографії : переплетення науки, політики та ідеології в Україні. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/491/Minakov_Zhanr_nayk_biographii.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 20.01.2021).
7. Українська літературна енциклопедія: в 5 т. *Біографія*. / Редкол.: І.О. Дзевєрін (відповід.ред.) та ін. Київ : Голов.ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. Т. 1: А – Г. 536 с.: іл.
8. Хокінс Дж. Толковий словарь английского языка. Oxford=Oxford concise School Dictionary: 40000 слов и выражений / Дж. Хокінс, Э. Делахант, Ф. Макдональд. Москва : Астрель, АСТ, 2008. 556 с.
9. Чишко В. С. Біографістика як область історичної науки : історіографія і методологія : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук : 07.00.06. Київ, 1997. 50 с.
10. Шевчук З.В. Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук : 10.01.06. Київ, 2006. 19 с.

Muratova O. Biography as a form of cognizing an artist's personality: the essence, aspects, and interpretations

Summary. The article considers the history of researching the genre of literary biography; it describes and systematizes the approaches to interpreting the concept of biography in modern literary studies. The paper reveals differences between scientific, fictionalized, and alternative biographies as forms of cognizing an artist's personality, and the corresponding terminology is specified. It is emphasized that there is still no common understanding and definition of the term 'biography'. Attention is given to its interdisciplinarity as well as research ideas and findings on the outlined problem in various fields, such as literary studies, linguistics, history, sociology, philosophy, and psychology. The published works of scholars can be generally divided into two groups: those belonging to the first group deal with the history of biography, and the others concern problems of the genre on the whole. The article exposes the main features of biographical studies, their significance, advantages and limitations of using the genre of biography when researching and acquiring information about an artist, in particular a writer. It is noted that the development of the biography genre is essentially connected with the history of literature and its theory. The unity of the objectively existing artist, person, personality, and history determines the main methodological content of the biography and its structure. Denying this unity or focusing on any one of these elements leads to a one-sided interpretation of the term and thus a one-sided view of the artist's personality. It is specified that in the past the hybridity of the genre of biography (a combination of the opposites – strict documentality and fictionality) was perceived by scholars as a disadvantage that raised doubts, but today this feature is treated as an advantage. In the history of biography, scientific biographies have not yet taken their rightful place, whereas in modern literary studies preference is given to fictionalized biographies, which are more attractive to both a wide readership and scholars researching the genre. This reveals the presence of gaps in the theory of biography, the lack of a clear method of analysis and a comprehensive approach to solving the problem, and hence the need for further thorough research.

Key words: biographics, biography, scientific biography, fictionalized biography, alternative biography, alternative concept, generic and genre affiliation, biographical method, biographical time.